

Suomalaisten sukujuuret

Suomen väestön esihistorialliset juuret: Tvärminnen symposiumi 17. – 19. 1. 1980. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Utgivna av Finska Vetenskaps-Societeten. H. 131. Helsinki 1984.

»Suomen väestön esihistorialliset juuret» on harvinaislaatuinen teos: useiden alojen tutkijat tarkastelevat siinä samaa teemaa. Ajatus näin poikkeuksellisesta hankkeesta näyttää heränneen keväällä 1978 tiedeakatemioiden valtuuskunnan pohtiessa tieteidenvälisen yhteistyön kehittämistä. Tällöin nousi yhtenä tärkeänä ja ajankohtaisena aihepiirinä esille kansamme alkuperä. Siitä todettiin viime aikoina kertyneen siinä määrin uutta tietoa, että olisi jo syytä ryhtyä vertailemaan eri tahoilla saavutettuja tutkimustuloksia ja harkitsemaan jonkinlaisen synteessin aikaansaamista. Erinäisten välivaiheiden kautta päädyttiin laajapohjaisen symposiumin järjestämiseen. Se pidettiin Tvärminnen eläintieteellisellä tutkimusasemalla 17. – 19. tammikuuta 1980, ja siihen osallistui 27 eri alojen tutkijaa. Suomen Tiedeseura päätti joulukuussa 1982 julkaista symposiumin kaikki esitelmät sarjassaan *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk*. Tästä vajaan kahden vuoden kuluttua valmistui 376-sivuinen teos. Siihen sisältyy 19 esitelmään pohjautuvaa artikkelia, joista kuusi edustaa kielentutkimusta, viisi arkeologiaa, kolme perinnöllisyystiedettä, kolme historiantutkimusta, yksi kansatiedettä ja yksi kasviekologiaa. Kir-

jan päättää akateemikko Eino Jutikkalan laatima yleiskatsaus »Suomen kansan juuret».

Kielentutkimus

Kielentutkijoita on kirjoittajien joukkoon kelpuutettu kuusi: Mikko Korhonen, Pekka Sammallahti, Jorma Koivulehto, Seppo Suhonen, Terho Itkonen ja Eero Kiviniemi. Heistä Korhonen käsittelee lähinnä uralilaista ja suomalais-ugrilaista kantakieltä, Sammallahti lapin kielen esihistoriaa, Koivulehto germaanisista ja Suhonen balttilaisista lainoista, Itkonen kantasuomen murteita ja Kiviniemi esihistoriallisen ajan nimistöä. Valinta on varmaan osunut oikeaan: kaikki kirjoittajat ovat alansa asiantuntijoita, ja heidän tutkimuskohteisiinsa sisältyy monia kieleemme kehityksen keskeisiä ongelmia.

MIKKO KORHONEN artikkeli »Suomalaisten suomalais-ugrilainen tausta historiallis-vertailevan kielitieteen valossa» (s. 55–71) jakaantuu neljään pääjaksoon. Ensimmäisessä tarkastellaan suomalais-ugrilaisen (ja uralilaisen) kantakielen äänne-, muoto- ja lauserakennetta sekä sanastoa, toisessa kantakansan alkukodin sijaintia, kolmannessa erilaisia ajoituskriteereitä ja neljännessä Suomen kivikautisten asukkaiden kielellistä alkuperää. Lähtökohtanaan Korhonen pitää sukupuuteoriaa. Hänen käsityksensä mukaan sen avulla voidaan edelleenkin parhaiten ymmärtää ja selittää nykyisten uralilaisien kielten keskinäiset suhteet.

Alkukotikysymykseen Korhonen ei ota ehdotonta kantaa. Hän esittelee tasapuolisesti kaikki kolme tunnettua teoriaa sekä niitä tukevat ja vastustavat argumentit. Yllättävän suurta luottamusta hän näyttää tuntevan päättelyyn, jonka pohjana ovat uralilaiseen tai suomalais-ugrilaiseen kantakieleen palautuvat kasvinimet. Sen kulmakivenähän on *salava*-sanan suomalais-ugrilaisuus; tätä etymologiaa ei kuitenkaan voitane pitää varmana. Kriittisimmin Korhonen suhtautuu ajatukseen kantakansan väljästä, Uralilta Baltiaan ulottuneesta alkukodista. Sellainen on hänen mielestään ollut mahdollinen vain suomalais-ugrilaisen kauden loppuvaiheessa. Laaja asuinalue olisi pakostakin johtanut kielelliseen hajaantumiseen. Suomalais-ugrilaisen ja uralilaisen kantakielen varhaisin esiintymävyöhyke on sen vuoksi luontevampaa sijoittaa jonnekin Volgan ja Uralin välimaille ja ehkä myös hieman Uralin itäpuolelle.

Kantakielten absoluuttisen ikäämisen Korhonen toteaa useimmiten ylivoimaiseksi tehtäväksi; kielenulkoinen aines on siihen liian monitulkintaista. Kolme vanhastaan tunnettua ajoituskriteeriä hän kuitenkin pitää huomion arvoisena: 1) Eräiden puunnimien ja niitä vastaavien puiden levikkihistoria näyttää osoittavan, että kantauralia on puhuttu jo keskiaikaiseen kaudella eli myöhemmin kuin 6000 eKr. ja että suomalais-ugrilainen kausi on alkanut noin 6000–4000 eKr. 2) Kun arjalaisten ja suomalais-ugrilaisten kielten kosketusten alku sijoittuu eri tieteenalojen todisteiden mukaan vuoden 4000 eKr. vaiheille, on uralilaisen kieliyhteisön täytynyt hajota viimeistään tänä ajankohtana. 3) Maanviljelyn alkaminen Keski-Volgalla ja Itä-Baltiassa toisen ajanlaskuamme edeltäneen vuosituhannen alkupuolella sekä suomalais-volgalaisten kielten yhteinen maanviljelysanasto viittaavat siihen, että varhaiskantasuomalainen ja volgalainen ryhmä eivät vielä tuolloin olleet kokonaan irronneet toisistaan. Glottokronologian mahdollisuuksiin kantakielten jakaantumista määritettäessä

Korhonen ei sen sijaan tunnu juuri uskoivan. — Kantakielten ajoitusongelmia Korhonen on aikaisemmin käsitellyt Viirittäjässä (1976 s. 3–15) julkaistussa artikkelissaan »Suomen kantakielten kronologiaa».

Kysymykseen Suomen kivikautisten asukkaiden kielestä on antanut aiheen arkeologian kanta, jonka mukaan maassamme on oletettava kulttuurin jatkuvuutta kampakeraamisesta kaudesta lähtien. Mikäli tämän katsotaan merkitsevän myös kielellistä jatkuvuutta, olisi Korhosen mielestä tehtävä aiempiin käsityksiin vähintään yksi seuraavista muutoksista: 1) uralilaisen kantakansan alkukoti sijoitetaan Suomeen tai ainakin sen lähialueelle, 2) kantakielen ajoituksia siirretään 2 000–4 000 vuotta taaksepäin, 3) oletetaan, että Suomessa saakka on liikkunut uralilaisia kieliä puhuvia ryhmiä jo ennen uralilaisen kauden päättymistä. Ensimmäistä vaihtoehtoa Korhonen pitää täysin epätodennäköisenä. Sen kumoavat jo itämerensuomen omat ainekset, joista mm. puuttuu vanha merisanasto, sekä uralilaisten kielten suhteet muihin kielikuntiin. Paljon enempiä häneltä ei saa tukea toinenkaan vaihtoehto. Sen hän olisi valmis hyväksymään vain siinä tapauksessa, että edellä mainittu puiden nimien ja maanviljelysanaston levikki kyettäisiin selittämään uudella tavalla. Lisäksi olisi tarkistettava myös indoeurooppalaisten kielten ajoituksia. Kun tämä ei ainakaan toistaiseksi ole osoittautunut mahdolliseksi, Korhonen arvelee suomalais-volgalaisten kansan luoteisimpien ryhmien tulleen Suomeen aikaisintaan toisella esikristillisellä vuosituhannella. Maamme kampakeraamista kulttuuria hän ei siis yhdistä suomensukuiseen väestöön.

Ajatusta siitä, että Uralilta Suomeen on jo varhain ulottunut samakielisten heimoryhmien jatkumo, Korhonen ei kokonaan tyrmää. Kovin uskottavana hän ei sitä kuitenkaan pidä. Vastustavia argumentteja hän mainitsee kaksi: kivikautisen kielitilanteen ja eräät substraatti-il-

miöt. Alkukantaisissa oloissa eläneiden luonnonkansojen kielten tiedetään yleensä olevan vähäisiä isolaatteja, jotka eivät useinkaan ole edes sukua toisilleen. Sama tilanne lienee vallinnut myös Pohjois- ja Itä-Euroopassa ennen uralilaisten kielten ekspansiota. Itämerensuomessa ja lapissa taas tavataan useita sellaisia piirteitä, jotka vaikuttavat täällä aiemmin puhutun ei-uralilaisen kielen reliekteiltä. Niistä ehkä selvin on lapin typologinen omaleimaisuus: useimmat suomalais-ugrilaiset kielet ovat tyypiltään agglutinoivia, lappin sijaan flekteeraava. Tällaisten seikkojen Korhonen katsoo viittaavan siihen, että Suomen kivikautiset asukkaat eivät ole olleet kieleltään uralilaisia.

PEKKA SAMMALLAHTI käy artikkelissaan »Saamelaisten esihistoriallinen tausta kielitieteen valossa» (s. 137–156) rohkeasti käsiksi sekä lapin että itämerensuomen alkuperä- ja kehitysongelmiin. Niitä ratkoessaan hän pohtii myös kielellisen ja arkeologisen materiaalin välisiä yhteyksiä. Eräissä kohdin hänen ajattelutapansa näyttääkin olevan lähempänä muinaistieteen kuin kielitieteen käsityksiä.

Suomalais-ugrilaisen kantanokan Sammallahti olettaa asuneen laajalla, Uralilta Suomeen ulottuneella alueella. Silti se on hänen mukaansa voinut hyvinkin kauan säilyä kieleltään yhtenäisenä, koska kivikautinen elämänmuoto on vaatinut jatkuvaa liikkumista ja mm. pitkiä kauppayhteyksiä. Vasta eränkäynnin vaihtuminen maanviljelyksi ja karjanhoidoksi on jähmettänyt asutuksen paikoilleen ja pannut alulle kielellisen eriytymisen. Kivikauden arkeologisen aineiston tulkinassa Sammallahti sanoo yhtyvän Christian Carpelanin näkemyksiin. Näin ollen hän katsoo jo maamme kampakeeraamisen väestön olleen sukujuuriltaan uralilaista tai suomalais-ugrilasta. Varhaiskantasuomen jakaantumisen taas olisi pannut alkuun vasarakirveskansan tunkeutuminen Suomenniemelle: balttilainen ja »esipohjoisitämerensuomalainen» väestö sulautuivat Kiukaisten kult-

tuurin aikoihin (noin 2000 eKr.) yhdeksi kokonaisuudeksi, joka poikkesi sisämaan asujaimistosta paitsi elinkeinomuodoltaan myös kieleltään. Eroa syvensivät germaanikosketukset, joiden vaikutuksesta pronssikaudella kehittyi kaksi eri kieliryhmää, (keski)kantasuomalaiset ja kantalappalaiset. Samanlaisia, enimmäkseen arkeologiaan nojaavia päätelmiä Sammallahti on esittänyt aikaisemmin Virittäjässä 1977 s. 119–136.

»Esi-itämerensuomalaisen» väestön Sammallahti siis uskoo asuneen balttilaiskosketusten aikana molemmiin puolin Suomenlahtea. Tällöin olisi lainasanat omaksuttu kummallekin taholle erikseen. Tätä ajatusta tukee ainakin se, että balttilaislainoista parikymmentä tunnetaan vain ims. kielten pohjoisryhmässä ja vastaavasti kymmenkunta vain eteläryhmässä. Germaanisten lainojen varsinaisena saantipaikkana Sammallahti sen sijaan pitää Suomea. Täältä ne sitten ovat asutus- ja kulttuurisiirrosten mukana levinneet meren yli Viroon. Arvelu, jonka lie ne ensimmäisenä esittänyt jo K. B. Wiklund, perustuu siihen yleisesti tunnettuun seikkaan, että itämerensuomen vanhoista germaanisista lainoista lähes puolet tavataan ainoastaan pohjoisissa ims. kielissä ja että levikiltään eteläitämerensuomalaisia lainoja on vain muutamia. Itämerensuomen pohjoisryhmän yhdenmukaisuuden syynä Sammallahti pitää kielimuotojen yhteistä alkuperää. Suomi, inkeroinen, karjala-aunus, lyydi ja vepsä ovat hänen mukaansa kehittyneet samasta esitämerensuomen pohjoisesta haarasta. Tästä ks. myös Virittäjä 1977 s. 124, 126.

Suomenlahden pohjoispuolelle kohdistuneen germaanivaikutuksen Sammallahti katsoo ulottuneen kielen kaikille tasoille, ts. sanaston lisäksi fonologiaan ja morfologiaan. Niinpä esim. sellaiset ilmiöt kuin kantasuomen äännekannan yksinkertaistuminen ja astevaihtelu, jotka Lauri Posti on selittänyt germaanispuhjaisiksi innovaatioiksi, olisivat saaneet alkunsa »esihämeessä» eli pohjoiskantasuomessa ja levinneet vasta myöhemmin eteläkän-

Kirjallisuutta

tasuomen alueelle. Samaa tietä kulkeutuneiksi uudennoksiksi voidaan tulkita myös *a-* ja *ä-*vartaloiden vaihtuminen *e-*vartaloiksi (vrt. sm. *siipi* : *siiven*, vir. *tiib* : *tiiva*, virE *sib* : *siva*?) ja vanhan **aj-*seksenssin kehittyminen *ei-*diftongiksi (vrt. sm. *heinä*, virE *hain*, lpN *suoi* ' *dne*). Eteläiset muutokset, kuten *e* > *e* toisen tavun takavokaalin edellä, eivät sen sijaan ole lainkaan päässeet Suomenlahden yli.

Lappi näyttää Sammallahten mukaan saaneen valtaosan balttilaisista ja vanhimmista germaanisista lainoistaan varhaiskantasuomen esi-itämerensuomalaisen murteen välityksellä. Molemmissa lainaryhmissä on kuitenkin muutamia sanoja, jotka ovat ilmeisesti tulleet suoraan jostakin kantabalttilaisesta tai kantagermaanisesta kielimuodosta. Lainautumissuhteiden sekä sanaston laadun ja määrän perusteella Sammallahti päättelee, että lainanantajana on toisaalla ollut balttilais-(esi-)itämerensuomalainen ja toisaalla germaanis-(esi-)itämerensuomalainen sekaväestö. Lisäksi lappalaisilla lienee ollut Skandinavian niemimaalla välittömiä kosketuksia germaaneihin jo ennen kantaskandinaavista aikaa. Myöhempien yhteyksien tiivyydestä ja pitkäaikaisuudesta kertoo se, että monet sanat on lainattu lappiin kahteen eri kertaan.

Lapin lukuisia laajalevikkisiä suomalaislajainoita esitellessään Sammallahti pyrkii kumoamaan Mikko Korhosen ajatuksen, jonka mukaan inarinlapista ja sen eteläpuolisista murteista olisi osoitettavissa joitakin muinaisen eteläkantalapin reliktejä. Itse eteläkantalapin oletusta hän ei käsittääkseeni kuitenkaan vastusta. Ainakin aikaisemmin (Virittäjä 1977 s. 124) hän on nimenomaan todennut, että esiroomalaisen rautakauden kulttuuriryhmistä ns. arktinen populaatio voidaan luontevasti yhdistää pohjoiskantalappiin ja Luukonsaaren populaatio eteläkantalappiin. Jos eteläkantalappi on ollut juuri se murteisto, joka on ottanut vastaan ja välittänyt pohjoiseen päin suomalaista lainasanastoa, se lienee omaksunut suomesta myös muita kielellisiä vaikutteita.

Näin se on myöhemmässä vaiheessa voinut suhteellisen helposti sulautua suomeen (ja karjalaan). Kenties eteläkantalapin puhujat ovat myös geneettisesti olleet lähempänä kantasuomalaisia kuin heidän arktisille alueille siirtyneet heimolaisensa. Tällöin käy ymmärrettäväksi sekin, etteivät lappalaiset ole jättäneet näkyviä jälkiä suomalaisten geeniperintöön.

Kielitieteemme viimeaikaisista saavutuksista lienevät herättäneet eniten huomiota JORMA KOIVULEHDON germaanisista lainasanoja koskevat tutkimukset. Virittäjän lukijoilla on ollut tilaisuus tutustua niihin mm. seuraavissa kirjoituksissa: »Vanhimmista germaanisista lainakosketuksista» (1976 s. 33–47, 247–290), »Lainoja ja lainakerrostumia» (1979 s. 267–301), »Paikan ja joukon tulo kieleen» (1981 s. 195–213), »Rasia ja asia» (1982 s. 257–273). Tässä esiteltävän teoksen artikkelia »Itämerensuomalais-germaaniset kosketukset» (s. 191–205) voitaisiin ehkä pitää aiempien töiden synteesinä.

Koivulehdon tutkimustulosten ydin on kuten tunnettua se, että germaanisista lainasanoista on mahdollista jakaa äänteellisten tuntomerkkien nojalla kahteen rekonstruktiotasoon: varhaiskantasuomalaiseen ja myöhäiskantasuomalaiseen. Vanhimmat germaanisista lainat ovat siis kielitieteellisin kriteerein arvioituna yhtä vanhoja kuin balttilaiset. Tämä merkitsee samalla sitä, että germaanisesta vaikutuksesta on täytynyt alkaa Suomenniemiä jo ennen varhaiskantasuomalaisen kauden päättymistä eli viimeistään toisen esikristillisen vuosituhannen alussa. Arkeologian aikatauluun sovellettuna tämä ajankohta edustaa ns. skandinaavista pronssikautta (n. 1500–500 eKr.).

Artikkelissaan Koivulehto toteaa, että germaanisista lainoista on itse asiassa useita eri kerrostumia. Tämän hän myös osoittaa käyttämällä rinnan sekä germaanisista että itämerensuomen äännehistorian omia kriteerejä. Omaperäistä hänen työssään on varhaisen germaanisesta äännesysteemin ja varhaiskantasuomalaisen ään-

nesysteemin keskinäinen vertailu. Siinä Koivulehto on onnistunut paljastamaan sellaisia foneemien ja foneemiketjujen substituutiosuhteita, joita ei ole aikaisemmin huomattu. Tulos ei jätä epäilyksille sijaa: uudet etymologiat noudattavat ihailtavan kauniisti hänen postuloimiaan sääntöjä.

Tvärminnen symposiumin jälkeen Koivulehto on esittänyt (SUSA 78 s. 107–132 ja SUST 185 s. 135–157), että itämerensuomessa ja lapissa on erittäin vanha indoeurooppalaisten lainojen kerrostuma, joka edustaa indoeurooppalaisen kantakielen rekonstruktioitasoa. Levikkikriteerien perusteella hän arvelee tämän aineksen saantipaikaksi suomalais-ugrialaisten asuma-alueen länsireunaa, ts. Baltiaa ja Suomea. Mikäli tämä pitää paikkansa, suomensukuisten väestön on täytynyt tulla Itämeren äärelle jo paljon ennen pronssikautta, ehkäpä jo kampakeraamisessa vaiheessa. Tällöin varhaiseksi lainanantajaksi sopii hyvin etelästä päin Baltiaan ja Suomen rannikolle tunkeutunut vasarakirveskansaa, joka ilmeisesti on puhunut indoeurooppalaisen kantakielen esibalttilaista tai esigermaania murretta. Koivulehdon kanta Suomen asuttamiseen näyttää siis olevan jo jokseenkin sama kuin useimpien arkeologiemme.

SEPPO SUHONEN on artikkelissaan »Lainasanat balttilais-itämerensuomalaisten kontaktien kuvastajana» (s. 207–225) huolellisesti inventoinut balttilaisten lainojen levikit ja merkityspiirteet. Työnsä tuloksia hän on esitellyt aikaisemmin myös Virittäjässä (1980 s. 189–210). Suhosen laskelmien mukaan mahdollisten lainasanojen kokonaismäärä on 179, varmojen kuitenkin vain 142. Aineistosta tunnetaan 35 % kaikissa kahdeksassa itämerensuomalaisessa kielessä, 10 % seitsemässä, 10 % kuudessa, 7 % neljässä, 6 % kolmessa, 10 % kahdessa ja samoin 10 % yhdessä kielessä. Varmoksi katsottavat lainat jakaantuvat kielittäin seuraavasti: suomi 130 (92 %), viro 116 (81 %), karjala-aunus 105 (74 %), inkeroinen 99

(70 %), vatja 96 (68 %), lyydi 80 (56 %), liivi 79 (56 %) ja vepsä 77 (54 %). Erot johtuvat tietenkin useista eri syistä. Suhonen huomauttaa aivan oikein siitä, että pienten ims. kielten sanastoa ei tunneta yhtä hyvin kuin suomen, viron ja karjala-aunuksen ja että laina-aines on eri kielistä voinut syrjäytyä eri tahtiin. Luvut saattavat kuitenkin vielä jossain määrin kuvastaa kantasuomen murteiden vanhoja yhteyksiä: lainoja on eniten niissä kielissä, joiden esimuodot ovat olleet kiinteimmin kosketuksissa balttilaisiin. Tätä ajatusta kannattaisi varmaan edelleen kehitellä.

Kysymykseen balttilaisten lainasanojen saantipaikasta Suhonen vastaa hieman vältellen. Suomessa tavattavan aineksen runsauden hän kyllä myöntää viittaavan siihen, että lainoja on saatettu omaksua — niin kuin Pekka Sammallahti arvelee; ks. edeltä — Suomenlahden kummallakin puolen. Toisaalta kuitenkin lainasanojen samuus puhuu hänen mielestään tätä mahdollisuutta vastaan. Siksi on todennäköisempää, että balttilainen sanasto on vähitellen levinnyt etelästä pohjoiseen, »osittain ehkä balttilaiselta väestöltä».

Varsinaisesti suomen kielen syntyä käsitteleviä artikkeleita teoksessa on vain yksi: TERHO ITKOSEN »Suomessa puhutun suomen kantasuomalaiset juuret» (s. 347–362). Se on tiivistelmä hänen laajasta, Virittäjässä 1983 (s. 190–229, 349–386) ilmestyneestä kirjoituksestaan »Välikatsaus suomen kielen juuriin». Siinä hän esittää yksityiskohtaisesti perustellun teoriansa kantasuomen luonteesta, ryhmityksestä ja erisuuntaisista kontakteista sekä nykykieliin johtaneesta kehityksestä. Hänen perusajatukseensa on se, että itämerensuomalainen kieliyhteisö on myöhäiskantasuomalaisessa vaiheessa jakaantunut kolmiksi: pohjois-, etelä- ja itäkantasuomeen. Näin Itkonen on luopunut perinnäisestä käsityksestä, jonka mukaan myöhäiskantasuomi on ollut alueellisesti suppearajainen ja kielellisesti yhtenäinen kokonaisuus. Hän tulkitsee myöhäiskantasuomen vain väljäksi kronologiseksi tasoksi, johon sopivat hyvinkin eriaikaiset

Kirjallisuutta

yleisitämerensuomalaisen levikin saavuttaneet kantasuomalaiset uudennokset. Olettamiaan murreryhmiä hän sen sijaan pitää jo operationaalisista syistä suppeina ja verraten yhtenäisinä kielimuotoina.

Pohjoiskantasuomen oletus perustuu itämerensuomessa kielen kaikilla tasoilla ilmenevään pohjois–etelä-jakoisuuteen. Pohjoisryhmän yhteisinä ominaisuuksina Itkonen mainitsee mm. ensi tavun *e*:n säilymisen toisen tavun takavokaalin edellä (eteläryhmässä $e > e$), konditionaalnin *-isi-*tunnuksen (eteläryhmässä *-ksi-*), konstruktioityypin *mennä maata* (eteläryhmässä vir. *magama minna* tms.) sekä neljättäsataa sanaa. Piirteiden laatu ja suuri lukumäärä osoittavat hänen mukaansa sen, että eriytymisen täytyy palautua varsin kaukaiseen menneisyyteen. Luotettavia ikäskriteerejä on kuitenkin vaikea löytää. Itkonen tukeutuu lähinnä pohjoisten ims. kielten germaanisiin lainasanoihin. Niiden tulon hän ajoittaa – Jorma Koivulehdon ajatuksenjuoksua seuraten – varhaiskantasuomen loppukauteen eli ensimmäisen ja toisen esikristillisen vuosituhannen vaihteeseen. Viimeistään tähän ajankohtaan voidaan siis myös sijoittaa kantasuomen pohjoisryhmän eriytyminen. Kun arkeologiset löydöt todistavat asutuksen jatkuneen Länsi-Suomessa katkeamatta pronssikaudesta rautakautteen, Itkonen katsoo pohjoiskantasuomen kielellisten juurten yltävän yhtä pitkälle. Pronssikauden takaiset kieliolot sen sijaan ovat hänen mielestään »hämärässä, jonka läpi lingvistiset sumuvalot eivät vielä pysty tunkemaan».

Itämerensuomen pohjoisryhmän yhtäläisyyksien syynä Itkonen pitää ensimmäisellä vuosituhannella lännestä itään suuntautuneita asutus- ja kulttuurivirtauksia. Niiden mukana on Länsi-Suomesta kantautunut karjalan ja vepsän esimuotoihin saakka vanhaa pohjoiskantasuomalaista kieliperua. Siihen on saatanut jossain määrin sekaantua myös Suomenlahden takaa tullutta ainesta. Tämä alkuaan eteläkantasuomalainen vaikutus on tietenkin kohdistunut ensi-

sijaisesti maamme lounaisrannikkoon, mutta huomattavan osan siitä ovat ennemmin tai myöhemmin saaneet kaikki länsimurteemme. Näin on syntynyt lukuisia »länsi-itämerensuomalaisuuksia», joiden vuoksi monet tutkijat ovat – Heikki Ojansuusta alkaen – arvelleet kantasuomen muinoin jakaantuneen itäiseen ja läntiseen murteistoon. Itkonen katsoo tällaisen oletuksen tarpeettomaksi: suomen länsimurteiden, viron, liivin ja vatjan yhteiset piirteet selittyvät luontevimmin Suomenlahden yli läpi koko esihistoriallisen ajan jatkuneista kosketuksista. Eteläkantasuomessa ne ovat aiheuttaneet alkuperäisen yhtenäisyyden hajoamisen, kun toisaalta vanhat eteläkantasuomalaisuudet ovat levinneet Länsi-Suomeen ja toisaalta pohjoiskantasuomalaisuudet tunkeutuneet Pohjois-Viroon.

Itäkantasuomen Itkonen lienee postuloinut lähinnä sen vuoksi, että suomen itämurteissa, inkeroisessa, karjala-aunuksessa, lyydissä ja vepsässä on runsaasti sellaisia yhteisiä piirteitä, joita ei tavata muualla itämerensuomessa. Yksin sanaston alalta hän on pannut niitä merkille noin 200. Tapausten määrä on niin suuri, että niiden synty on varmasti kestänyt kauan. Kun itäryhmän oletettavat päähaarat, muinaiskarjala ja muinaisvepsä, ovat menettäneet kiinteän kosketuksen toisiinsa ensimmäisen vuosituhannen loppulla tai viimeistään toisen alussa, täytyy niiden yhteisaineksen palautua tätä huomattavasti etäisempiin aikoihin. Itkonen arvelee itäkantasuomen juurien vievän ajanlaskumme ensimmäisiin vuosisatoihin saakka. Hän ei kuitenkaan sijoita tämän murteen puhuma-aluetta Laatokan tienoille, mikä kai olisi karjalaisten ja vepsäläisten esihistorian kannalta luontevaa, vaan Peipsi- ja Pihkovanjärven itäpuolelle. Tähän on syynä se, että hän katsoo vatjassa ja etelävirossa esiintyvän ilmiöitä, jotka liittyvät niiden varhaisvaiheet joiltakin osin myös itäryhmän kieleen. Muinaiskarjalaisten ja -vepsäläisten esivanhemmat ovat Itkosen mukaan siirtyneet myöhemmin Inkeristä Laatokan

rannoille, missä he sitten ovat joutuneet voimakkaan läntisen vaikutuksen alaisiksi. Itäkantasuomella ei näin ollen olisi lainkaan »puhtaita» perillisiä, sillä itämerensuomen itäisten kielimuotojen on katsottava syntyneen pohjois- ja itäkantasuomen risteyminä. — Omasta puolestani olisin halukas nimittämään itäkantasuomeksi lähinnä muinaiskarjalan ja muinaisvepsän yhteistä kantamuotoa. Tutkimuksen nykyvaiheessa lienee otettava huomioon sekin mahdollisuus, että itäkantasuomi on alkuaan ollut pohjoiskantasuomesta varhain irronnut haara, joka on myöhemmin joutunut takaisin emämurteensa vaikutuspiiriin. Vatjan ja eteläviron itäiset piirteet taas voivat johtua yhtä hyvin maantieteellisistä kuin geneettisistä syistä.

Kantasuomen balttilaisten ja germaanisten lainasanojen saantipaikan määrittämisessä Itkonen asettuu välittävälle kannalle. Hänestä on kyllä luonnollista ajatella, että enemmistö germaanisista lainoista on omaksuttu Suomessa ja täällä on syntynyt germaanisopohjaisia äänne- ja muoto-eroja, mutta Vironkaan osuutta hän ei halua kokonaan kieltää. Balttilaisten lainojen pääasiallisena saantipaikkana Itkonen sen sijaan pitää juuri Viroa. Toisaalta hänen mukaansa ei ole mahdollista, että lainoja on jonkin verran tihkunut myös Suomenlahden pohjoispuolella sijainneesta balttilaisaarekkeesta.

Kantasuomen sisäisen kehityksen lisäksi Itkonen on artikkelissaan tarkastellut kantasuomen murteiden suhdetta kantalappiin. Hänen tavoitteenaan on ollut selvittää, ovatko itämerensuomen joidenkin osien yhteydet lapin varhaisiin kielimuotoihin olleet kiinteämmät kuin toisten. Työ on ollut ilmeisen hankala, varsinkin kun aikaisemmin ei liene edes yritetty mitään vastaavaa. Silti Itkonen on päässyt hämmästyttävän hyviin tuloksiin. Hän kykenee niin äänne-, muoto- ja lauseopin seikkojen kuin sanastonkin avulla osoittamaan, että kantalappalaiset ovat olleet kosketuksissa erityisesti pohjoiskantasuomalaisiin ja jossain määrin myös

itäkantasuomalaisiin. Kiinnostavinta tässä on ehkä se, että nimenomaan Länsi-Suomi, pohjoiskantasuomen ydinalue, näyttää kaikkein voimakkaimmin vetäneen kantalappalaisia puoleensa.

EERO KIVINIEMEN artikkeli »Nimistö Suomen esihistorian tutkimuksen aineistona» (s. 327–346) on ilmestynyt lähes samansisältöisenä myös Virittäjässä (1980 s. 319–337). Kirjoittaja on ottanut tehtäväkseen selvittää, mihin nimistön arvo (esi)historiallisena lähdeaineistona perustuu. Vastaukseksi hän tarjoaa artikkelinsa alalukujen otsikoita: »Nimien alkuperäiskieli», »Nimien sisältö», »Nimien levikki ja typologiset kriteerit». Juurien etsijät pitänevät näistä ensimmäistä kiinnostavimpana. Heille nimistö tutkimus joutuu kuitenkin tuottamaan pettymyksen. Jos nimi on monia vuosisatoja, jopa vuosituhsia sitten lainautunut kielestä toiseen, sen alkuperän määrittäminen on erittäin vaikeaa. Ei ole mitään kummastelusta siinä, että Suomesta ei toistaiseksi ole kyetty osoittamaan enempää balttilaista kuin kantagermaanista tai -skandinaavista nimikerrostumaa. Lappalaislähtöisen nimistön etymologioinnissa on sen sijaan päästy paljon pitemmälle, mutta tämä aines saattaakin olla iältään suhteellisen nuorta. Joka tapauksessa voitaisiin jo pelkkien paikannimien nojalla väittää, että koko Sisä-Suomi aina Sydän-Hämettä myöten on aikoinaan kuulunut lappalaisten elinpiiriin.

Nimien sisällöllä Kiviniemi tarkoittaa nimi-ilmauksen appellatiivista merkitystä eli asiataustaa ja nimeämisperusteita. Näillä seikoilla on epäilemättä varsin suuri historiallinen dokumenttiarvo. Valitettavasti vain niiden selvittäminen aiheuttaa vielä enemmän hankaluuksia kuin nimielementtien etymologointi. Mikäli sekä nimen sisältö että sen ikä pystytään ratkaisemaan, voidaan tulosta hyödyntää myös esihistorian tutkimuksessa. Tarjolla on kuitenkin enemmän esimerkkejä vääristä ikäyksistä ja moniselitteisten nimien virheellisistä tulkinnoista, niin kuin Kiviniemi alistuneesti kertoo.

Kirjallisuutta

Nimien alkuperää tutkittaessa on Kiviniemen mukaan aina otettava huomioon myös muu samantyyppinen nimistö, sillä nimenmuodostus perustuu suurimmaksi osaksi valmiisiin malleihin. Siksi olisi eri nimet ja nimityypit huolellisesti kartoitettava. Tämä ns. typologis-maantieteellinen menetelmä näyttää tehoavan hyvin asutusnimistöön, jolle on ominaista nimeämismallien ajallinen ja paikallinen vaihtelu: nimityyppi säilyttää suosionsa vain tietyn ajan ja leviää sen kuluessa määrä-alueelle. Jos eri nimien ja nimityyppien levikkejä kartoitetaan riittävä määrä, saadaan ehkä syntymään hyvinkin tarkka kuva koko Suomen asutushistoriasta. Siihen ainakin viittaavat ne muutamat esimerkkitapaukset, jotka Kiviniemi esittelee artikkelissaan. Niiden nojalla hän päätyy toteamaan, että Suomen esihistorian ongelmien selvittämiseksi on nimien ja nimityyppien kartoitus tärkeämpää kuin nimielementtien etymologointi. Tähän ajatukseen on helppo yhtyä.

Arkeologia

Suomen esihistorian kysymyksiin odotetaan eniten vastauksia juuri arkeologeilta, eivätkä he tuotakaan lukijalle pettymystä. Muinaistieteemme on viime vuosikymmeninä edistynyt ripeästi ja saavuttanut tuloksia, jotka suorastaan mullistavat aikaisempia käsityksiämme. Paljon olennaista on kuitenkin yhä hämärän peitossa. Siksi herättää jossain määrin ihmettelyä se, miten yhdenmukaisille linjoille tutkijat ovat vaikeaselkoisen aineistonsa tulkinnassa päätyneet.

Kansamme juurien selvittelyn kannalta on C. F. MEINANDERIN artikkeli »Kivikautemme väestöhistoria» (s. 21–47) keskeinen. Siinä nimittäin kiinnitetään päähuomio niihin arkeologisiin kriisitilanteisiin, joihin saattaa liittyä Suomeen suuntautuneita väestönsiirroksia. Ennen ajanlaskumme taitetta näitä on kirjoittajan mukaan ollut kuusi: 1) maan asuttaminen v:n 7000 eKr. vaiheilla (= Suomusjärven kulttuuri), 2) varhaisimman kera-

miikan ilmaantuminen n. 4000 eKr., 3) tyypillisen kampakeramiikan tulo n. 3200 eKr., 4) myöhäskivikauden itäiset virtaukset (mm. Volosovon kulttuuri n. 2000 eKr.), 5) vasarakirveskansan ekspansio n. 2300–1900 eKr. sekä 6) koko pronssikausi 1500–500 eKr., jolloin maahan tulvi vaikutteita sekä lännestä (rannikkoalueen skandinaavinen pronssikulttuuri) että idästä (Keski-Volgalta lähtenyt tekstiilikeraamiikka). Suomensukuisten heimojen maahanmuuton Meinander yhdistää tyypillisen kampakeramiikan tuloon. Itämeren äärellä olisi siis puhuttu suomalais-ugrilaista kieltä runsaat 5 000 vuotta. Tätä käsitystä tukee erityisesti se Harri Mooran jo 1956 toteama seikka, että Virossa ei juuri esiinny arkeologisia merkkejä kivikautta nuoremmista itäisistä virtauksista. Jos Suomen ja Itä-Baltian suomensukuista asutusta pidetään samankäisenä ja samalähtöisenä, ei maahanmuuton ajankohdaksi näytä sopivan mikään muu kuin tyypillisen kampakeramiikan vaihe. Suomella ja varsinkin sen sisämaalla on sitä vastoin ollut myöhemminkin yhteyksiä itään. Suomalaisten »siperialaiset» rotupiirteet ovat Meinanderin mukaan peräisin arktiselta vyöhykkeeltä. Sieltä on tullut maan ensimmäinen asujaimisto, ja sieltä on koko kivikauden ajan saatu jonkinvertaisia väestöisiä.

Vasarakirveskansan tulo aiheutti jyrkän käänteän Lounais-Suomen kehityksessä: alue joutui pysyvästi läntiseen kulttuuripiiriin. Tällä Meinander arvelee olleen sekä geneettisiä että kielellisiä seurauksia. Varhaiskantasuomen murrejako olisi siis kulttuurin lohkoutumisen rinnakkaisilmiö. Läntisten ja eteläisten aineiden virta voimistui uudelleen pronssikaudella, jolloin rannikkoseudut joutuivat jatkuviin kosketuksiin Skandinavian ja Baltian kanssa. Suomen sisämaa sen sijaan kuului pronssikaudella aina Hämettä myöten itäisen tekstiilikeraamiikan piiriin. Tämä ns. Sarsan tyyppin keraamiikka liittyy Keski-Volgalta lähteneeseen kulttuurialtoon, jonka mainingit ulottuivat Varsinais-Suomeen saakka. Toistaiseksi

ei kuitenkaan varmasti tunneta Sarsan ryhmän alkuperää, mutta kysymyksessä on saattanut olla uusi, idästä muuttanut väestö. Sen myöhemmäksi jatkajaksi Meinander epäilee esiroomalaisen rautakauden Kalmistonmäen populaatiota, jonka hän varauksellisesti yhdistää karjalaisten ja vepsäläisten esivanhempiin. Suomen kansan pääosan hän ei katso polveutuvan tekstiilikeramiikkaa edustaneesta kansasta vaan rannikkoseudun maata viljelevästä väestöstä.

CHRISTIAN CARPELAN on antanut kirjoitukselleen nimeksi »Katsaus saamelaisten esihistoriaan» (s. 97–108). Siinä hän pyrkii mahdollisimman pitkälle rinnastamaan toisiinsa arkeologisia ja kielitieteellisiä ilmiöitä. Kehityksessä, joka on johtanut nykyisten lappalaisten ja nykyisen lapin kielen syntyyn, on hänen mukaansa erotettavissa viisi peräkkäistä vaihetta: 1) protosaamelainen 7000–3000 eKr., 2) esisaamelainen 3000–1000 eKr., 3) kantsaamelainen 1000 eKr. – 300 jKr., 4) varhaisaamelainen 300–1200 jKr. sekä 5) saamelainen vuodesta 1200 alkaen. Protosaamelaisella kaudella, joka käsittää mesoliittisen ja kampakeraamisen ajan, on Fennoskandiassa asunut kieleltään tuntematonta kansaa. Esisaamelaisena aikana on Itä-Karjalan ja Suomen eteläosiin tullut suomensukuista, tyyppillistä kampakeramiikkaa edustavaa väestöä, jonka kulttuuri ja kieli ovat päässeet alueella vallitseviksi. Aikakauden lopulla tämä varhaiskantasuomalainen yhteisö on kuitenkin jakaantunut kahtia kantasuomalaiseksi ja kantsaamelaiseksi. Syynä ovat olleet ulkopuoliset, eri tahoilta tulleet vaikutusaallot, kuten vasarakirveskulttuuri, skandinaavinen pronssikausi, sisämaan jatkuvat itäiset yhteydet jne. Seuraavassa vaiheessa eli vuosina 1000 eKr. – 300 jKr. kantsaamelaiset ovat levittäytyneet koko pohjoiseen Fennoskandiaan, ja näin heidän asuma-alueensa on saavuttanut suurimman laajuutensa. Tällöin on myös alkanut saamelaisyhtymien eriytyminen. Ajanlaskumme ensimmäisellä vuosituhannella saamelaiset

ovat joutuneet naapuriensa talonpoikaisista kulttuureista riippuvaisiksi. Se on muuttanut jyrkästi heidän taloudellista, poliittista ja sosiaalista asemaansa. Tältä pohjalta kehitys on jatkunut historiallisen ajan puolelle. Vielä keskiajalla lappalaiset lienevät säilyttäneet suurin piirtein entisen asuma-alueensa, mutta pian sen jälkeen he ovat Suomessa ja Itä-Karjalassa alkaneet sulautua sekä kulttuuriltaan että kieleltään maan pääväestöön.

Meinanderin ja Carpelanin käsitykset Suomen varhaisimmasta asutushistoriasta näyttävät olevan varsin lähellä toisiaan, vaikka edellinen haluaa kiistää kulttuurin, kielen ja rodun keskinäisen riippuvuuden ja jälkimmäinen pitää sitä tulokintansa lähtökohtana. Yksimielisyys ulottuu ainakin seuraaviin keskeisiin kysymyksiin: 1) Fennoskandia on saanut varhaisimmat, ei-uralilaiset asukkaansa vuoden 7000 eKr. vaiheilla, 2) ensimmäiset suomensukuiset ryhmät ovat tulleet maahamme todennäköisesti tyyppillisen kampakeramiikan kautena noin 3200 eKr., 3) varhaiskantasuomen hajoamisen kantalapiksi ja kantasuomeksi on aiheuttanut maan jakaantuminen kahteen kulttuuripiiriin; sen syynä taas ovat olleet Suomeen kivikauden lopulla ja pronssikaudella kohdistuneet ulkopuoliset virtaukset.

Maamme esihistorian ehkä kiistanalaisinta jaksoa, ajanlaskun taitetta, käsittelee UNTO SALO artikkelissaan »Esihistoriallisen asutuksen jatkuvuudesta Suomen rannikolla» (s. 175–190). Kirjoitus on laajuudestaan ja runsassisältöisyydestään huolimatta vain tiivistelmä Tvärminnessä pidetystä esitelmästä. Salo asettuu varauksitta kannattamaan jatkuvusteoriaa, vaikka joutuu toisaalta tunnistamaan arkeologisen aineiston aukkoisuuden. Erityisen työlästä näyttää olevan sen selvittäminen, miten eri aikoina tullut uudisasutus on vaikuttanut rannikkoseudun väestön kehitykseen. Ongelmallinen ei siis ole yksin esiroomalainen rautakausi (500 eKr. – 50 jKr.) vaan koko roomalaisaika (vanhempi 50–200 jKr., nuo-

rempi 200–400 jKr.), jonka kuluessa ns. rautakautiset kalmistot ilmaantuvat maamme rannikolle. Jokseenkin varmasti voidaan sen sijaan pitää ajanlaskun taitteen toisella puolen sitä, että skandinaavisista vaikutteista syntynyt läntinen pronssikulttuuri jatkaa muinaisen Kiukaisten kulttuurin perinnettä. Katkeamaton asutusta voidaan siis seurata rannikkoalueella takautuvasti aina Kiukaisten kulttuurin alkuun eli vuoden 2000 eKr. tienoille.

Roomalaisajan kalmistojen luultiin aiemmin kuuluneen etelästä Suomenlahden yli tulleeille maahanmuuttajille. Niistä kuitenkin vain osa muistuttaa Viron ja Latvian kalmistoja, eikä yhtäläisyys ole missään täydellistä. Salon mukaan kyseessä onkin vain etelästä tullut innovaatio, joka on mukautettu paikalliseen perinteeseen. Uusi kalmistotyyppi kertoo siis pikemmin vanhasta kuin uudesta väestöstä. Myöhemmältäkin rautakaudelta ei ole havaittu merkkejä sellaisesta eteläisestä muuttovirrasta, jolla olisi voinut olla ratkaiseva osuus maamme väestökehitykseen. Rannikkoasutuksen jäljet viittaavat kauas roomalaisajan taakse; maahanmuuttoteoriaa ne eivät tue.

Ruotsista lähteneitä uudisasukkaita on vanhemmalla roomalaiskaudella asettunut Aurajoen suupuolelle ja siitä pohjoiseen olevalle rannikkoseudulle. Uudisasukkailla on Salon mukaan ollut huomattava vaikutus alkuperäisväestön kulttuuriin. Siirtolaiset, jotka aluksi näyttävät olleen hyvin miesvoittoisia, ovat sulautuneet ympäristöönsä täydellisesti vasta merovingiajan puolella. Vanhemmalla roomalaiskaudella asuttu rannikkovyöhyke ulottui Porvoonjoelta Kyrönjoelle asti. Myöhemmin se alkoi supistua, ja 1000-luvulla se käsitti enää vain Varsinais-Suomen rannikon. Täällä asutus jatkui ilman katkoksia historialliseen aikaan saakka.

Salo ottaa kirjoituksessaan kantaa myös suomen länsimurteiden syntyyn. Lounaismurteet hän tulkitsee vanhan rannikkoasutuksen pronssi- ja rautakau-

tisen kieliperinteen jatkajaksi. Samoin on hänen mukaansa hämäläismurteiden laita, mutta niiden kantamuotona on ollut murre, jota ovat puhuneet Kokemäenjoen vesistöalueelle 300-luvulla muuttaneet uudisasukkaat. Murteistojen eroihin hän näkee kaksi syytä: 1) ryhmät ovat joutuneet nuoremmalla roomalaiskaudella kauas toisistaan ja alkaneet kumpikin kieleltään muuttua omaan suuntaansa; 2) Kokemäenjoen suupuolen murre on jo alun perin poikennut Aurajokilaakson murteesta, jonka kehitykseen ovat suuresti vaikuttaneet vanhemman roomalaiskauden ruotsalaiset uudisasukkaat. Skandinaavisen siirtolaisuuden osuutta suomen länsimurteiden muotoutumiseen ei tietenkään ole aihetta kieltää. Lounaismurteidemme eriytyminen hämäläismurteista johtuu kuitenkin ensisijaisesti niiden ja viron pitkäaikaisista kontakteista; ks. Terho Itkonen, *Historiallinen Aikakauskirja* 1972 s. 85–112.

PIRKKO-LIISA LEHTOSALO-HILANDER tarkastelee artikkelissaan »Suomen nuoremman rautakauden esineistö kansallisuusolojen heijastajana» (s. 283–301) viittä pääkysymystä: 1) Mitä Suomessa tapahtui merovingiajan alussa (noin 600 jKr.), ts. tuliko maahan tuolloin uutta väestöä? 2) Ovatko merovingiajan rikkaat soturihaudat kuuluneet kansallisuudeltaan vieraille yläluokalle? 3) Kertooko merovingiajan loppujakson itäbalttilainen esineistö väestönsiirroksista vai uusista kauppateistä? 4) Onko Suomen viikinkiaika (noin 800–1050 jKr.) leimallisesti skandinaavista vai itäbalttilaista? 5) Onko Suomen väestö ollut 1000-luvulla arkeologian valossa yhtenäistä? Näihin lukija ei – ymmärrettävää kyllä – saa varmaa vastausta.

Suomen arkeologinen aineisto muuttuu jyrkästi merovingiajan alussa. Uudet löydöt sijoittuvat ensisijaisesti Satakuntaan, varsinkin Euran–Köyliön seudulle ja Vesilahdelle, mutta niitä on myös Uudenmaan länsiosista ja Halikonlahden tienoilta. Varsinkin vanhimmalle esineistölle ja siihen liittyville hautaustavoille

voidaan osoittaa keskieurooppalaisia esikuvia. Aineiston määrä on niin suuri, että se viittaa melkoiseen väestölisään. Toisaalta Suomesta on tavoitettu runsaasti myös skandinaavisia koruja, kuten erilaisia solkia, jotka ajoittuvat merovingikauden kynnykselle tai sen varhaisvaiheeseen. Suomen tämän ajan kulttuurin omasta ekspansiivisuudesta taas näyttää kertovan se, että Virosta on tullut ilmi lounaissuomalaisista 600-luvun esineistöä. Sen perusteella on uumoiltu jopa Suomesta Viroon suuntautunutta siirtolaisuutta. Ratkaisematta on toistaiseksi jäänyt myös suomalaisten ja latvialaisten aseiden merkillinen samankaltaisuus. Vaikutteita on joka tapauksessa tullut eri tahoilta. Lehtisalo-Hilander antaa tilanteesta varsin osuvan kuvan: »Ne ihmiset, joista merovingiajan vanhimmat löydöt kertovat, pukeutuivat melkein kuin ruotsalaiset, hautasivat kuin Manner-Euroopan germaanit ja aseistivat itsensä joko näiden tai Itä-Baltian eteläosien tapaan.» Merovingiajan lopulla Suomen itäbalttilainen esineistö jälleen tuntuvasti lisääntyy. Tämän on yleensä katsottu johtuneen kauppayhteyksien vilkastumisesta. Sen sijaan viikinkikauden alkuun ajoittuvien Halikon ja Uskelan löytöjen on arveltu todistavan virolaisista siirtolaisista. Tulkinta on Lehtosalo-Hilanderin mukaan »epävarmalla pohjalla».

Maamme viikinkiajan löydöissä on piirteitä, jotka viittaavat etelästä, lähinnä Itä-Baltiasta, tulleisiin vaikutteisiin. Kuitenkin esimerkiksi Suomen ja Viron väliset yhteydet ovat tuolloin olleet melko vähäiset. Viikinkikaudellamme on voitopuolisesti skandinaavinen leima. Silti meiltä ei ole tavoitettu varmaa näyttöä viikinkien kolonioista. Eräät merkit viittaavat päinvastoin siihen, että suomalaisten oma aktiivisuus on tuolloin ollut luultua paljon suurempi. Skandinaavinen vaikutus on kohdistunut erityisesti Vakka-Suomeen. Vaikka rannikon ja sisämaan välillä on vallinnut tuontitavaroiden ansiosta jonkinvertainen kulttuuriero, on kotimainen esineistö kaikkialla

Länsi-Suomessa samantapaista. Hämäläiset löydöt alkavat erottua rannikkoseudun aineksista vasta 1000-luvulla. Arviointinsa lopuksi Lehtosalo-Hilander toteaa, että nuoremman rautakauden arkeologista materiaalia ei yleensä voida kytkeä eri heimoihin tai kansallisuuksiin. Kielentutkijoille tällainen päätelmä jättää varsin vapaat kädet.

Karjalan ja Savon esihistoriaa selvittelee MATTI HUURRE. Hänen artikkelinsa »Itä-Suomen rautakautinen asutus arkeologian valossa» (s. 303–317) sisältää mm. tiiviit katsaukset muinaiseen itäsuomalaiseen kulttuurialueeseen ja sen naapureihin, Savo-Karjalan varhaisimpiin löydöksiin sekä savolaisten ja karjalaisten alkuperään. Itäsuomalaisesta kulttuurialueesta tai sen kehitysvaiheista Huurteella ei ole – eikä tietysti voikaan olla – mitään uutta kerrottavaa. Kiintoisa on kuitenkin tieto siitä, että Viipurista on hiljattain löydetty rautakautinen kalmisto. Se saattaa hyvinkin muuttaa aikaisempia käsityksiä karjalaisasutuksen iästä ja levikistä.

Meinanderia seuraten Huurre esittää, että Itä-Suomessa on esiroomalaisella rautakaudella ollut kaksi toisistaan erottuvaa kulttuuriryhmää: 1) Kalmistonmäen populaatio, jonka alue alkoi idässä Laatokan etelä- ja länsipuolelta ja jatkui lännessä Keski-Uudellemaalle saakka, sekä 2) Luukonsaaren populaatio, joka hallitsi laajaa, Suomenlahdelta Kainuuseen ja Ylä-Satakunnasta Itä-Karjalaan ulottuvaa vyöhykettä. Edellinen näistä liittyi pronssikauden tekstiilikeraamiseen ja jälkimmäinen asbestikeraamiseen kulttuuriin. Kalmistonmäen ryhmällä, joka harjoitti jo maanviljelyä, näyttää olleen yhteyksiä sekä etelään että itään. Näistä ovat todisteina eri tahoilta, mm. Virosta, kulkeutuneet rautaesineet.

Rautakauden alkupuolelta on perin vähän arkeologista aineistoa. Kun keramiikan valmistus loppui 300-luvulla jKr., ei muinaistutkimuksella ole varmoja keinoja myöhempien, niukkasisältöisten asuinpaikkojen toteamiseen. Hajalöydöt,

Kirjallisuutta

jotka useimmiten ovat erilaisia metalliesineitä ja koruja, viittaavat pikemmin alueella liikkuneisiin vieraisiin kuin sen varsinaisiin asukkaihin. Esimerkiksi Tytärsaaresta tavoitetun, 500-luvulle ajoituvan hopeasoljen on päätelty kuuluneen skandinaaviselle merenkulkijalle. Huurre huomauttaa, että tilanne on rautakauden alkupuolella ollut Inkerissä aivan sama kuin Itä-Suomessa. Sinne näyttää kuitenkin — niin kuin jo Tallgren on osoittanut — vuoden 500 vaiheilla levinneen virolaista ja ehkä myös balttilaista asutusta.

Laatokan rannikkoseutujen asutuksen kehitystä voidaan arkeologisen aineiston valossa seurata vasta 600-luvulta alkaen. Tähän ajankohtaanhan sijoittuu Olhavanjoen ja Syvärin välisen alueen kurgaanikalmistojen vanhin kerrostuma, jonka oletetaan kuuluneen suomensukuiselle, kenties »esivepsäläiselle» väestölle. Tällä taas on voinut olla geneettisiä yhteyksiä esiroomalaisen kauden Kalmistonmäen ryhmään. Laatokan kaakkoisrannikon muinaiskulttuurin esineistö oli 800- ja varsinkin 900-luvulla vahvasti skandinaavista, kunnes se vuosituhanen taitteessa kokonaan slaavilaistui.

Karjalan syntykysymyksessä Huurre vetoaa Ella Kivikosken kantaan. Sen mukaisesti karjalainen heimo koostuu kahdesta peruskomponentista: Laatokan länsirannikon arkeologisesti tunnistamattomasta alkuväestöstä ja Länsi-Suomesta tulleista siirtolaisista. Kulttuuriltaan Muinais-Karjala on aluksi ollut selvästi länsisuomalainen, mutta se on alkanut pian itsenäistyä. Sillä on jo varhain ollut yhteyksiä eri tahoille, kuten hautalöytöjen itäbalttilaiset ja skandinaaviset esineet osoittavat. Arkeologisia todisteita Laatokan kaakkoisrannan keskuksista Muinais-Karjalaan suuntautuneista asutussiirroksista ei ole. Tämä ei tietenkään estä olettamasta, että Laatokan tienoon alkuväestö on perimmältään yhtä juurta. Kaakkoisrannikko ja länsirannikko ovat vain joutuneet eri kulttuuripiireihin, ja se on pannut alulle myös erisuuntaisen kehityksen. On täysi syy yhtyä Huurteen käsi-

tykseen, jonka mukaan Muinais-Karjala on syntynyt viikinkiajalla Laatokan länsirannikolle.

Etelä-Savon rautakautinen kehitys on Huurteen mukaan ollut hyvin samantapainen kuin Laatokan länsirannikon: kummankin varhaisin arkeologinen aines viittaa länteen, eikä kummankaan mahdollisesta alkuväestöstä ole merkkejä. Kun Mikkelin seudun esineistö sittemmin kokonaan karjalaistuu, on muutoksen syyksi oletettu Laatokan rannikolta länteen suuntautunutta muuttoliikettä. Huurre pitää kuitenkin asutuksen jatkuvuutta todennäköisempänä. Alkuväestö on ensin joutunut läntisen, lähinnä hämäläisen, vaikutuksen alaiseksi mutta siirtynyt ristiretkiajan kuluessa karjalaiseen kulttuuripiiriin.

Rautakauden loppuvaiheessa (1100-luvulla) ilmaantuu Itä-Inkeriin uusi hautamuoto ja uudentyypistä esineistöä. Niillä molemmilla on melko tarkat vastineensa Laatokan länsirannikon samanaikaisessa karjalaiskulttuurissa. Tämä on usein tulkittu pohjoisesta päin tulleen uudisasutuksen merkiksi ja yhdistetty inkeeroisten maahanmuuttoon. Näin asian esittää myös Matti Huurre.

Perinnöllisyystiede

Perinnöllisyystiedettä edustavat kokoelmassa Aldur W. Eriksson, Pauli Kajanoja ja Harri Nevanlinna. Heistä Kajanoja on antropologi (kraniologi), Eriksson ja Nevanlinna serologeja.

PAULI KAJANOJAN artikkeli »Mitä kampakeraamisen kulttuurialueen kraniologiset löydökset kertovat suomalaisten sukujuurista» (s. 49—53) sisältää varsin kiintoisia, yleensä kuitenkin vanhastaan tuttuja tietoja mongolidisen ja europidisen rotutyypin rinnakkaisesta esiintymisestä Itä-Euroopassa. Neuvostoliittolaiset kraniologit ovat todenneet Volgan ja Itämeren välisen alueen kivikautisista ruumishaudoista kahta selvästi erilaista kallotyyppiä. Niistä toinen, suurikokoinen ja litteäkasvoinen, on tulkittu mongo-

lidiseksi, toinen eli sirorakenteinen ja voimakasprofiilinen taas europidiseksi. Tärkeimmät havainnot on tehty Äänisen rannalla sijaitsevan Oleni ostrovin kaivauksissa. Ne ovat tuoneet päivänvaloon peräti kolmisenkymmentä myöhäismesoliittiselle kaudelle ajoittuvaa kalloa, jotka edustavat molempia päätyyppejä. Sama kahtalaisuus käy ilmi myös Baltian maiden mesoliittisen ja neoliittisen kivikauden löydöistä. Suomen Kajanoja arvelee saaneen ensimmäiset asukkaansa idästä päin. Toisaalta hän mainitsee myös, että maallamme on mesoliittisella kaudella ollut yhteyksiä Baltian Kundan kulttuuriin, jonka edustajia pidetään europidisina.

Kampakeraamista kulttuuria, joka neoliittisella kivikaudella hallitsi koko Koillis-Euroopan laajaa metsävyöhykettä, Kajanoja ei ole halukas yhdistämään mihinkään biologisesti yhtenäiseen kantakansaan. Hän katsoo todennäköisemmäksi sen, että alueella on liikkunut useita sekakoosteisia väestöryhmiä, joilla kuitenkin on ollut läheiset kulttuurisuhteet. Suomalais-ugrilainen kieliyhteys saattaa hänen mukaansa olla juuri tämän aikakauden perua. Yhteinen kulttuuri tai yhteinen kieli eivät siis välttämättä edellytä kansojen biologista sukulaisuutta. Suomen myöhemmistä esihistoriallisista vaiheista Kajanoja pitää merkittävimpinä vasarakirveskansan tuloa ja pronssikauden skandinaavista siirtolaisuutta: ne molemmat ovat vahvistaneet europidisen rotutyypin osuutta väestössämme. Ajanlaskun taitteen maahanmuuttoon Kajanoja ei usko; hänestä on luontevampaa ajatella, että asutus on täällä jatkunut katkeamatta kampakeraamisesta ajasta lähtien.

Lähdeaineistoaan paljastamatta Kajanoja esittää, että ajanlaskumme taitteessa on asutusta siirtynyt Länsi-Suomesta Viroon ja päinvastoin sekä että myöhemmin on Itä-Suomeen tullut uutta väestöä »Laatokan kannaksen yli». Teoriaansa tueksi hän mainitsee vielä nykyisinkin ilmenevän morfologisen, etnologisen ja kielellisen länsi — itä-jakoisuuden. Harri Nevanlinnan toteaman länsi- ja itäsuoma-

laisten geneettisen yhdenmukaisuuden hän selittää seuraavasti: »Samat geenit tosin ovat voineet kulkeutua Suomen niemelle kahta tietä: Suomenlahden yli ja maitse Karjalan kannasta pitkin.»

ALDUR W. ERIKSSON on artikkelissaan »Suomalaisten perinnölliset erikoispiirteet» (s. 109–136) kuvannut laajaa kansainvälistä tutkimusta, joka vuosina 1966–73 tehtiin lappalaisten keskuudessa. Sen tavoitteena oli eri lappalaisryhmien geneettisten markkerien ja muiden perinnöllisten ominaisuuksien selvittäminen ja vertailu. Esitys vaikuttaa hyvin vakuuttavalta, mutta sen yksityiskohtien seuraaminen tuottaa maallikoille ylivoimaisia vaikeuksia. Siksi tyydyn tässä vain lyhyesti referoimaan joitakin tutkimustuloksia ja niistä johdettuja päätelmiä.

Lappalaiset ovat Erikssonin mukaan geneettisesti omaleimainen, joskin samalla heterogeeninen kansa. Sen ominaisuudet viittaavat monelle eri taholle: sillä on sekä mongolidisiksi että europidisiksi tulkittavia piirteitä, ja eräät tyypilliset itäisyydet ja tyypilliset läntisyydet puuttuvat siltä lähes kokonaan. Kaikki tämä näyttää vahvistavan oletusta, jonka mukaan lappalaisissa on perintöaineksia useista kivikautisista marginaalikansoista. Näitä taas lienee tullut pohjoiseen Fennoskandiaan hyvinkin monelta suunnalta: Skandinavian niemimaan eteläosista, Itä-Euroopasta ja todennäköisesti myös Aasiasta.

Suomalaisten ja lappalaisten geneettinen suhde on ongelmallinen. Lappalaisilla ei esimerkiksi ole ns. suomalaisen tautiperintöön kuuluvia sairauksia. Lisäksi suomalaisista on tavattu vain pari mahdollisesti lappalaislähtöistä piirrettä (seurumin GC-ryhmien ja punasolujen PGM1-tyypin jakauma), vaikka Etelä- ja Keski-Suomen »metsälappalaisten» oletetaan sulautuneen heihin. Tosin suomalaisissa on kyllä geenitaajuuksia, jotka sijoittuvat virolaisissa ja lappalaisissa esiintyvien arvojen väliin ja jotka siis saattavat viitata lappalaisvaikutukseen. Joka tapauksessa lappalaisten odottaisi jättäneen

selvempiä jälkiä suomalaisten geenistöön. Eriksson tarjoaa tähän pulmaan kaksi selitystä: joko suomalaiset ovat saaneet lappalaisgeenejä vain vähän tai sitten metsälappalaiset eivät ole geneettisesti paljon poikenneet suomalaisista. Nämä ajatukset eivät ole kielentutkijoillekaan vieraita.

Perinnöllisyystieteilijöistämme lienee Virittäjän lukijoille tutuin HARRI NEVANLINNA, joka on jo 1970-luvulta alkaen esitellyt useissa eri yhteyksissä geenitutkimustensa kiintoisia tuloksia. Tällä kertaa hänen artikkelinsa nimenä on »Suomalaisten juuret geneettisen merkkiominaisuustutkimuksen valossa» (s. 157–174). Nevanlinna aloittaa kirjoituksensa hyödyllisellä katsauksella populaatiogenetiikan perusteisiin. Sen ansiosta hänen tutkimustuloksensa ja päätelmänsä käyvät helposti ymmärrettäviksi.

Nevanlinnan mukaan suomalaisten geneettiset merkkiominaisuudet ovat voituopuolisesti eurooppalaisia, mutta osa niistä – ehkä runsas neljännes – viittaa itään, lähinnä Siperiaan. Viimeaikaisten selvitysten perusteella näyttää lisäksi siltä, että geeniperinnöstämme on 25–50 % balttilaista ja 50–25 % germaanista juurta (ks. Kirsti Virtaranta-Knowles, *Tiede* 2000 1986 n:o 8–9 s. 40–42). Kaikki tämä sopii varsin hyvin yhteen kielentutkijoiden ja arkeologien näkemysten kanssa. On tosin muistettava, että suomalais-ugrilaiset olivat varmaan jo ennen Itämeren piiriin siirtymistään saaneet aimo annoksen eurooppalaista geenistöä.

Muille tieteenaloille on tuottanut melkoisen yllätyksen se, että koko Suomen kansa on geneettiseltä koostumukseltaan jokseenkin yhtenäinen; olennaisia eroja länsi- ja itäsuomalaisten välillä ei ole voitu havaita. Nevanlinna katsoo tämän ja eräiden harvinaisten merkkiominaisuuksien levikin osoittavan, että suomalaiset polveutuvat pienestä kantaväestöstä, jossa erilähtöiset geeniainekset ovat jo ennättäneet sekoittua. Populaation alkukotina hän pitää Lounais-Suomea; sieltä asutus on sitten laajentunut yli maan.

Tämä ajatuksenjuoksu soveltuu mainiosti uudisasutusteoriaan: Virosta on ajanlaskun taitteessa tullut lounaiselle rannikoseudulle maahanmuuttajia, joiden jälkeläiset ovat alkaneet ponnekkaasti levittäytyä itään ja pohjoiseen. Asia voidaan toisaalta ymmärtää myös niin, että maassa ei ole ollut täydellistä asutuskatkosta mutta alkuperäisväestö on jossakin esihistoriansa vaiheessa supistunut perin harvalukaiseksi. Tällaiseksi »geneettiseksi pullonkaulaksi» sopii kieltämättä esiroomalainen rautakausi, jonka aikana maan väkiluvun uskotaan tuntuvasti vähentyneen. Myös tämän käsityksen hyväksyminen merkitsee samalla sitä, että on oletettava rautakulttuurin kulkeutuneen lännestä itään vahvojen asutussiirrostensa mukana. Se on hyvinkin mahdollista, mutta kysymys kaipa vielä monenlaisia lisäselvityksiä. Erityisesti tarvittaisiin tietoja karjalaisten ja vepsäläisten geneettisistä merkkiominaisuuksista. Uutta ajattelemisen aihetta antavat myös neuvostovirolaisten veriryhmätutkimusten tulokset, joiden mukaan Suomenlahden takaiset sukulaistemme jakaantuvat kahden toisistaan selvästi poikkeavaan geneettiseen haaraan (ks. etenkin Heapost, Keel ja Kirjandus 1985 s. 419–425).

Historiantutkimus

Historiantutkimuksen alaan kuuluvia artikkeleita teoksessa on kolme: Tuomo Pekkasen »Suomi ja sen asukkaat latinan- ja kreikankielisessä kirjallisuudessa 1000-luvulle asti» (s. 227–247), Jarl Gallénin »Länsieurooppalaiset ja skandinaaviset Suomen esihistoriaa koskevat lähteet» (s. 249–262) ja Heikki Kirkisen »Suomi ja sen asukkaat venäläisissä lähteissä vuoteen 1323» (s. 265–281). Niin kuin otsikoista ilmenee, kaikki kirjoittajat ovat pyrkineet selvittämään, millaisia Suomen esihistoriaa koskevia tietoja sisältyy varhaisimpiin kirjallisiin lähteisiin. Saalis on perin niukka, vaikka tutkijat ovat varmasti tehneet tarkkaa ja huolellista työtä.

Latinan kielen professori TUOMO PEK-

KANEN on koonnut tutkielmaansa antiikin kirjailijoiden Itämeren aluetta ja Fennoskandian koskevat maininnat. Tärkeimpiä tietolähteitä ovat Tacitus, Ptolemaios, Jordanes ja Adam Bremeniläinen. Tacituksella ja monilla muillakin esiintyvät nimet *Fenni*, *Finni*, *Screrefennae*, *Scrithiphinoi* jne. viittaavat kuten tunnettua lappalaisiin. Suomalaisten nimitykseksi *Fenni* ~ *Finni* on siirtynyt myöhäiskeskiajalla. Tacituksen aestit (*Aestii*), joiden länsipuolella olivat gootit, ruugit ja lemovit sekä itäpuolella fennit, Pekkanen sijoittaa Baltiaan. *Aestii* vakiintuu ehkä vasta 1100-luvulla tarkoittamaan virolaisia. *Hellusii* ja *Oxiones* -heimojen kotipaikkaksi Pekkanen arvelee Suomea. Nimet saattavat olla alun perin totemistisia: *Hellusii* 'hirvet', *Oxiones* 'karhut' (vrt. sm. *oksi* 'karhu'). Ptolemaioksen *Geographica*-teoksen mukaan Skandian (*Skandia*) itäosassa asuivat favonit (*phauónai* tms.) ja firaisit (*phiraisoi* tms.) sekä pohjoisosassa finnit (*phínnoi*). Pekkanen sijoittaa edelliset Suomeen tai Itä-Karjalaan; nimiä hän kuitenkin pitää toistaiseksi selittämättöminä. Jordanes mainitsee *Scandza*-nimisessä saarella asuvien heimojen joukossa *Skrefennit*, jotka ruokkivat itseään villieläinten lihalla ja linnunmunilla, sekä *finnit*, jotka ovat muita heimoja rauhallisempia. *Scandzan* itärajana on *Vagus*joki (*Vagi fluvius*). Sen Pekkanen yhdistää Vienanjoen etelähaaraan Vagaan. Adam Bremeniläisellä on hänen mielestään yksi mahdollisesti suomalaisiin viittaava tieto: maininta pienikokoisesta mutta voimakkaasta kansasta, joka tekee kerran vuodessa tai kolmessa hävitysretkiä svealaisten (*Sueones*) keskuuteen. Todettakoon tässä, että Jarl Gallén epäilee artikkelissaan (s. 256) samaisia ryöstelijöitä karjalaisiksi.

JARL GALLÉN toteaa artikkelinsa johdantojaksossa, että historiantutkimus ei pysty vastaamaan kysymykseen Suomen väestön alkuperästä. Se voi lähinnä vain kertoa, mitä nimiä naapurikansat ovat käyttäneet maamme asukasryhmistä esihistoriallisen ajan kynnyksellä. Skandi-

naavisista ja muista länsieurooppalaisista lähteistä ovat tässä mielessä osoittautuneet antoisimmiksi norjalais-islantilaiset runot ja saogat sekä tanskalaiset kronikat. Varhaisin maininta Suomesta (yhteydessä *on finna land*) sisältyy kuitenkin anglosaksien Beowulf-epokseen, joka lienee laadittu 800-luvulla ja joka käsittelee 300 vuotta aikaisempia tapahtumia. Alfred Suuren (k. 799) Pohjois-Euroopan maantietoa kuvaavassa selostuksessa taas on havaintoja lappalaisista (*Finnas* ja *Ter-Finnas* eli Turjan lappalaiset) ja bjarmeista (*Beormas*) sekä kveenien maasta (*Cvenland*) ja Virosta (*Eastland*). Karjalaiset (*Kiriali*) tavataan ensi kerran norjalaisessa käsikirjoituksessa (= *Historia Norwegiae*), joka on kuningas Alfredin teosta kolmisensataa vuotta nuorempi. Egilin saaga (n. 1280) puolestaan kertoo norjalaisten ja kveenien sekä kylvingien (*Kylfingar*) ja karjalaisten välisestä kahakoista. Siihen liittyy myös maantieteellinen katsaus, jossa esiintyvät mm. paikannimet Ruija (*Finnmarken*), Suomi (*Finnland*) ja Karjala (*Kirjálaland*). Moniin islantilaisiin saagoihin sisältyy tietoja kauppa- ja ryöstöretkistä Bjarmien maahan. Tunnetuin niistä on kertomus Vienanjoen varrella sijainneen Jomalin pyhäkön ryöstöstä. Ensimmäiset skandinaaviset maininnat Hämeestä on hakattu ruotsalaisiin riimukiviin, jotka ajoittuvat 1000-luvun alkupuoliskolle. Saagoihin Häme (*Tafeistaland*) ilmaantuu paljon myöhemmin. Erikseen huomattakoon arabialainen maantieteilijä Idris (n. 1150), joka maailmankartaansa liittyvässä selostuksessa puhuu »runsaskyläisestä ja -viljelyksisestä» Hämeestä. Tanskalaisen historioitsijan Saxon (n. 1200) proosaepoksessa *Gesta Danorum*, joka kuvaa skandinaavisten kuninkaiden ja sankarien sotaretkiä ja valloituksia, esiintyvät lukuisia kertoja Suomi, Lappi, Bjarmien maa ja Viro. Suomi ja Viro (*Findia*, *Hestia*) mainitaan muiden Ruotsin »saarten» joukossa vuodelta 1120 peräisin olevassa ns. Firenzen asiakirjassa. Myös eräissä varhaisissa paavin bullissa on tietoja maastamme ja

Kirjallisuutta

sen asukkaista, mm. vuonna 1237 hämäläisten (*Tauesti*) kapinasta. Gallén päättää hauskan kronikointinsa tiiviiseen katsaukseen, jonka otsikkona on »Itäbalttilainen viikinkiaika ja ”Itämaiden” synty». Tämä historian vaihe, kristitty viikinkiaika, saattoi Suomen lopullisesti Ruotsin hallintaan.

HEIKKI KIRKINEN on selvitelty Suomea, Hämettä ja Karjalaa tarkoittavien nimien esiintymistä vanhimmissa venäläisissä lähteissä. Tehtävä on varmasti vaatinut paljon työtä ja kärsivällisyyttä. Silti se on tuottanut vain niukan ja vaikeatulkintaisen aineiston.

Suomi-nimen vastineena on yleensä *Sum*. Esimerkiksi Novgorodin kronikassa on näitä asuja kolme. Ne koskevat vuosia 1240, 1256 ja 1318 ja viittaavat selvästi Varsinais-Suomeen. Toisaalta *Sum*-nimiä on jo keskiajalla ollut myös Inkerissä (mm. *Sumsko*-niminen kylä ja *Suma*-niminen joki) ja Venäjän Karjalassa (mm. *Sumajoki*, *Sumjärvi*, -saari, -lahti). Kirkinen esittääkin kysymyksen, onko Varsinais-Suomea tarkoittavalla *Sum*-nimellä ja muilla *Sum*-asuisilla paikannimillä mitään yhteyttä. Itse hän päätyy yllättävästi arvelemaan, että nimen alkuperää olisi etsittävä »yhteisestä alkukodista Baltiasta».

Hämettä tarkoittava nimiasu on tavallisesti *Jem*, joskus *Jam*. Se esiintyy vanhoissa kronikoissa toistakymmentä kertaa jo ennen Pähkinäsaaren rauhaa (1323). Useimmiten käy myös ilmi, että *Jem* ~ *Jam* sijaitsee lännessä. Näin ei kuitenkaan ole aina, vaan *Jem* tavataan paikannimenä myös Itä-Karjalassa. Vanhin asiakirjatieto sisältyy ns. Svjatoslavin määräyskirjaan (vuodelta 1137), jossa mainitaan Jemtsajoen (*Ust' Jemtse*) ja Jemin pogosta. Tämä on saanut Kirkisen kehittämään teorian kahdesta eli läntisestä ja itäisestä Hämeestä, joissa kummasakin on elänyt suomensukuista väestöä. Näiden yhteinen alkukoti on hänen mukaansa saattanut olla kantasuomalaisen ajan Baltiassa.

Karjala esiintyy venäläisissä lähteissä nimiasussa *Korela*. Sillä lienee aluksi tar-

koitettu vain Vuoksen suulla sijainnutta kaupunkia eli myöhempää Käkisalmea. Korela mainitaan ensi kerran Novgorodin kronikassa vuonna 1143 Hämeeseen tehdyn sotaretken ansiosta. Sen jälkeen Korela esiintyy Novgorodin liittolaisena ja 1200-luvun lopulta asti Novgorodin hallintoalueena. — Karjalan yhteydessä Kirkinen ottaa puheeksi myös *Veš* 'vepsä'-nimen, jonka »levikki ulottuu Länsi-Suomesta Karjalan kautta kauas Äänisen taa idässä samaan tapaan kuin nimien *Sum*, *Jem* ja *Korela*». Kaikkien näiden vanhin yhteinen lähtökohta on — kuinkas muuten — »Baltian kantasuomalainen asuma-alue»! Tämä on tietenkin sopu-soinnussa sen käsityksen kanssa, mikä Kirkisellä näkyy Tvärminnen symposiumin jälkeenkin olevan karjalaisten alkuperästä ja kantasuomen hajoamisesta: »— — karjalaiset ovat samanlainen kantasuomalaisista eriytynyt vanha heimo kuin esim. suomalaiset, hämäläiset ja vepsäläiset».

Kansatiede

Kansatieteilijöitä edustaa kokoelmassa NIILLO VALONEN. Hänen postuumina ilmestynyt artikkelinsa on nimeltään »Vanhoja lappalais-suomalaisia kosketuksia» (s. 73—96). Sen laajassa taustaosassa käsitellään kuitenkin monia muita kysymyksiä, kuten varhaiskantasuomen jakaantumista, lainasanakerrostumien ikää, varhaisen asutuksen ja muinaisten elinkeinojen luonnetta, kulttuurin, väestön ja kielen jatkuvuutta, maamme eriaikaisia asutusliikkeitä ja Suomen »heimojen» syntyä. Valosen ajatuksenkulku näyttää useimmiten seurailevan arkeologiemme viimeaikaisia teorioita.

Varsinaisessa tutkimusosassa on kolme pääjaksoa: 1) Sukset (suomalais-lappalaisten) kosketusten kriteerinä, 2) lappalaisten ja Lapin nimityksiä, 3) Häme ja lappalaiset. Suksien historian selvittelyä Valonen pitää erityisen arvokkaana siksi, että siinä voidaan maalöydösten absoluuttiset radiohiiliajoitukset yhdistää

muun tiedon perusteella tehtyyn suhteelliseen kronologiaan. Vanhimmat suksilöydöt ajoittuvat pronssikaudelle. Ne edustavat kahta eri tyyppiä: a) leveää ja pitkää sekä b) siroa ja pienikokoista. Jälkimmäinen eli ns. botninen suksi lienee lappalaislähtöinen, ja sen mukana on Suomeen lainautunut sana *sivakka* (< lp. *såvek*; ks. Terho Itkonen, Suomen kielen suksisanastoa s. 18). Pohjauraiset sukset, joiden vanhin tyyppi on leveäurainen, lienevät levinneet Suomeen lännestä vanhemmalla tai keskisellä rautakaudella. Niitä on löydetty Hämeestä ja Satakunnasta saakka. Pohjauraa sovellettiin Pohjois-Karjalassa jo 200-luvun lopulla botniseen sukseen. Nimitys *ola* ~ *olas* on peräisin lapista (< lp. *oales*; ks. Itkonen, mts. 80). Keskisellä rautakaudella näyttää Kyrönjoen kulttuurin piirissä syntyneen omaleimainen suksityyppiryhmä, joka on säilynyt keskiajan lopulle saakka varsinkin lappalaisten mutta myös suomalaisten keskuudessa; Valonen nimittää sitä kyröläis-lappalaiseksi. Uusi suksityyppi ilmaantuu 1. ja 2. vuosituhannen vaihteessa. Se on lännessä kapeaurainen ja idässä kaksipurainen. Valonen pitää näitä molempia botnisen suksen ja pohjaurausuksen risteytyminä. Epäparisista suksista ei ole löytöjä. Tyypin edellyttämä hiihtotekniikka on ilmeisesti kehittynyt Pohjanlahden piirissä (ks. Itkonen, mts. 13–51) 1000-luvulla. Useimpien vanhojen suksityyppien levikki viittaa Valosen mukaan siihen, että suomalaisten ja lappalaisten rautakautiset kosketukset ovat keskittyneet Sisä-Suomeen, lähinnä Hämeen kiinteän asutuksen pohjoispuolelle.

Nimiä, joiden Valonen arvelee kertovan suomalais-lappalaisista kosketuksista, ovat *Lappi* ja *lappalainen* sekä *saame(lainen)* ja *vuojolainen*. Lappi-sanaa hän pitää omaperäisenä ja olettaa sen alun perin merkinneen syrjäseutua. Tämän vuoksi rautakauden keskusten maata viljelevä väestö olisi kutsunut lappalaisiksi puheenparresta riippumatta kaikkia vanhan elämänmuodon kannalle jääneitä. Valonen liittää lapin *sabme*-sanan

varhaiskantallappalaiseen asuun **saama* Sisä-Suomesta tavatut kymmenkunta *Saama*-alkuista paikannimeä. Ne olisivat siis rautakautisten hämäläisten lappalaisilta naapureiltaan omaksumia lainoja. Ajatus on vähintäänkin rohkea; nimethän voivat yhtä hyvin selittyä *ma*-johdoksiksi. Sanaa *vuowjoš*, sm. *vuojolainen*, Valonen arvelee jonkin lappalaisen erillisryhmän nimeksi. Hän rinnastaa siihen sanat *vatja*, *valja*, *varja* ja jopa sukunimet *Valjakka* ja *Valjus*. *Valja*- ja *Vuojo*-paikannimien, joita esiintyy länsirannikolta Laatokalle saakka, hän katsoo sijoittuvan suomalaisten ja lappalaisten myöhäisrautakautiselle kosketusvyöhykkeelle. Rakennelmassa on useita heikkoja kohtia. Se vaatisi mm. olettaa, että »hämäläinen» *l* (**vaδja* > *valja*) on syntynyt jo varhain 1. vuosituhannella.

»Häme ja lappalaiset» -jakson lähtökohtana on kysymys, missä ja milloin *häme* ja *saame* (*sabme*) ovat eronneet toisistaan eli **šämä*-asusta. Valonen hyväksyy sen jo Harri Mooran esittämän teorian, jonka mukaan hämäläiset ovat vanha pohjoisitämerensuomalainen ryhmä. Ajatusta hämäläisten lappalaislähtöisyydestä hän sen sijaan vastustaa jyrkästi. Hänen mielestään on tyydyttävä toteamaan, että varhaiskantasuomen balttilainen lainasana **šämä* 'maa' »tuli jossakin esihistorian vaiheessa Suomen väestön nimeksi» ja periytyi sekä hämäläisille että lappalaisille. Ehkäpä yhtenä selitysmahdollisuutena voitaisiin kuitenkin ajatella seuraavaa: Jos **šämä* on balttilainen laina ja jos sen alkuperäinen merkitys on 'maa' (vrt. lät. *zeme* 'maa', mpr. *same*, *semme* 'maa'), Suomen rannikkoalueen asukkaat ovat voineet käyttää sitä sisämaan nimityksenä, ts. **šämä* on tarkoittanut sisämaata merellisen seudun vastakohtana. Näin myöhempään Hämeeseen eli sisämaahan muuttaneet ovat olleet »hämäläisiä» kuten siellä jo aiemmin asuneet saamelaisetkin. — Hämäläisten ja lappalaisten eriytymisen syynä Valonen pitää talousmuotojen erilaistumista: toisaalla olivat maata viljelevät hämäläiset,

Kirjallisuutta

toisaalla pyyntielinkeinoja harjoittavat lappalaiset. Hämmäläisten ja lappalaisten kosketusvyöhyke sijoittui jo rautakauden alkupuolella Sisä-Suomeen, niin kuin suksityyppien levikkisuhteet, paikannimet ja monet muut perinteentutkimuksen tulokset hänen mukaansa osoittavat. Lappalaisten alkukodin Valonen arvelee olleen jossakin *Saama*-alueen koillispuolella.

Kasviekologia

Kiintoisan lisän Tvärminnen symposiumissa käytyyn keskusteluun on varmaan tuonut kasviekologi KIMMO TOLONEN. Hänen artikkelinsa »Paleoekologin puheenvuoro» (s. 319—324) ei kuitenkaan ole esitelmän mukainen. Muutokset johtuvat siitä, että Tolosen erikoisalalla, kulttuurisiitepölyjen tutkimuksessa, tulkitaan tuloksia nyt toisin kuin vielä muutamia vuosia sitten.

Tolonen toteaa aluksi, että järvisedimenttien radiohiiliajoitusten ja ns. liejulistoaajoitusten tuloksien välillä saattaa olla jopa tuhannen vuoden ero. Syynä radiohiiliajoitusten virheellisyyteen on yleensä raivauksen ja viljelyn irrottaman vanhan orgaanisen aineen kulkeutuminen vesistöjen pohjalle. Tämä seikka olisi tietenkin otettava huomioon paleoekologia ja arkeologis-historiallisia tutkimustuloksia vertailtaessa.

Toisaalta myös siitepölyjen liejulistoaajoituksessa on omat virhelähteensä. Jo viljan siitepölyjen tunnistaminen, jonka nojalla tehdään päätelmiä mm. maanviljelyn alkamisesta, on eräissä tapauksissa hankalaa: kaikkia viljoja ja »villiheiniä» ei pystytä siitepölyhiukkasten laadun perusteella erottamaan toisistaan. Vaikeuksia voivat aiheuttaa myös eräät sellaiset ihmistä seuraavat rikkaruohot, joilla on luontaisia kasvupaikkoja merenrantamilla. Tällaisilta seuduilta ei ole aina mahdollista osoittaa maanviljelyn jälkiä ennen rukiin käyttöönottoa. Kolmas riskitekijä on siitepölyn kaukolento. Myrskytuuli saattaa kuljettaa meille viljan siite-

pölyä Virosta ja jopa Venäjän aroilta saakka.

Kriittisen tarkastelunsa päätteeksi Tolonen esittää varmana käsityksenään sen, että viljanviljely palautuu Hämeessä vanhemmalle pronssikaudelle saakka. Vuosien 800 ja 600 eKr. välillä näyttää kuitenkin olleen katkeama. Rukiin siitepölyn ensiesiintymät ajoittuvat Hämeessä ja Varsinais-Suomessa ajanlaskun taitteeseen.

Synteesi

Akateemikko EINO JUTIKKALA esitti symposiumin päätteeksi esitelmien ja keskustelujen tiivistelmän, joka on nyt julkaistu »Suomen kansan juuret» -nimisenä artikkelina (s. 356—375). Sen lähtökohtana on perinnöllisyystieteen käsitys väestömme geneettisestä koostumuksesta. Jos se on oikea, tulisi myös muiden tieteenalojen tutkimustulosten johtaa samantapaisiin päätelmiin. Tämän selvittämiseksi Jutikkala arvioi kirjoituksessaan väestöhistoriamme kriittisten vaiheiden mahdollisia vaikutuksia ja kommentoi eri alojen edustajien niistä esittämiä lausumia. Hän pitää tietenkin erityisesti silmällä asutussiirroksista johtuneita geneettisiä muutoksia.

Jutikkala ei ota ehdotonta kantaa suomensukuisen väestön maahanmuuttoon mutta katsoo asutuksen jatkuneen täällä katkeamatta Suomensuomen kulttuurista alkaen. Näin siis osa geneettämme voisi olla peräisin jopa 9 000 vuoden takaa. Sekä tuntematon alkuväestö että suomalais-ugrilaiset tulokkaat ovat Jutikkalan mukaan olleet rotuominaisuuksiltaan itäisiä. Läntistä verenperintöä hän olettaa saadun neoliittisella kivi-kaudella vasarakirveskansalta ja pronssikaudella kantagermaaneilta. Ajanlaskun taitteen merkittävät kulttuuri-innovaatiot, kuten kalmistohaudat, eivät sen sijaan aiheutuneet asutussiirroksista. Vasta roomalaisella rautakaudella ja merovingiajan alussa saapuneilla ruotsalaisilla ja mannergermaaneilla on saattanut olla geneettistä vaikutusta maan määräsien

väestöön. Samaa on tietenkin sanottava rannikkoseuduillamme tämän vuosituhannen alussa syntyneestä ruotsalaisasuksesta. Suomen kansan geneettisen yhtenäisyyden ongelmaan Jutikkala ei ka-
joa.

Lappalaisten geeniperinnön itäisyyden Jutikkala mainitsee yllättävän painokkaasti. Hän jopa olettaa, että lappalaisten sulautuminen suomalaisiin on »hivenen verran» lisännyt itäisiä rotupiirteitämme. Tähän päätelmään eivät edellä esitellyt Aldur W. Erikssonin tutkimustulokset käsittääkseni anna suoranaista aihetta. Toisaalta on tietysti myönnettävä, että suomalaisten ja lappalaisten väestöhistoria poikkeavat jyrkästi toisistaan.

Jutikkala päättyy perinnöllisyystieteen ja muiden alojen näkemysten vertailussa varovan myönteiseen loppuarvioon: »Eri tieteiden tutkimustulokset Suomen kansan juurista näyttävät vievän sentapaiseen rodulliseen koostumukseen, minkä genetikot ovat maan nykyisessä väestössä todenneet.»

Tvärminnen symposiumin järjestäjät ja osanottajat sekä esitelmien julkaisijat, ennen muita professori Jarl Gallén, ansaitsevat suuret kiitokset. Suomen kansan esihistorialliset juuret -teos on oivallinen näyttö siitä, mihin tieteidenvälisellä yhteistyöllä voidaan lyhyessäkin ajassa päästä. Silti on itsestään selvää, että väestömme alkuperäongelmia ei ole vielä lopullisesti ratkaistu. Monet kysymykset ovat yhä jääneet vastausta vaille, ja monet vastaukset kaipaavat yhä tarkistamista. Nyt kuitenkin tiedämme, mitkä ovat eri alojen tämänhetkiset käsitykset ja miten ne poikkeavat toisistaan. Tästä on hyvä jatkaa. Yhteistyö vain pitäisi pystyä ulottamaan entistä laajemmalle. Suomalaisten juuret ovat lujasti kiinni muiden itämerensuomalaisten esihistoriassa. Siitä on ainakin virolaisilla tutkijoilla paljon omaa sanottavaa. Seuraavaksi tarvitsemme suomalais-neuvostoliittolaisen tiedeidenvälisen symposiumin, jonka tema-

na on itämerensuomalaisten kansojen ja kielten alkuperä.

HEIKKI LESKINEN